

КАЖИМЕЖ ОРЛОШ (Kazimierz Orłoś, 1935) е прозаик, драматург, филмов и телевизионен сценарист, автор и на радиопиеси, публицист. Неговото творчество е високо оценявано от полската литературна критика, за което свидетелстват многобройните литературни отличия: първото от тях е връчено през 1966 г., а последното – през 2018 г. През 2007 г. е награден от президента на Република Полша Лех Качински с Ордена на Възраждане на Полша за изключителния му принос за независимостта на Република Полша и за демократичните промени, за постиженията му в професионалната и обществената дейност в полза на страната.

К. Орлош е живата история на полската литература в продължение на почти седем десетилетия. Дебютира в жанра на късия разказ в края на 50-те години още докато следва право във Варшавския университет. Негово житейско кредо е защитата на правата и достойнството на всеки човек, което придава на творчеството му дълбоко хуманен и реалистичен характер. Героите му са обикновени хора, в чиято съдба и психология се отразява угнетяващото време, в което живеят. В едно интервю писателят казва: „Винаги съм свързвал творчеството си с хората, сред които съм живял. Описвайки техните съдби, се опитвах да оставя свидетелство за времето, за събитията, които преживях, за местата, които срещнах“.

Произведенията, които създава от 70-те години на XX век до падането на комунистическия режим през 1989 г., публикува преди всичко в неофициални самиздатски издателства и списания. Участва и в редакционните екипи на ъндърграунд списанията „Запис“ („Zapis“) и „Нови запис“ („Nowy Zapis“). През този период публикува и в полски емигрантски списания, като парижкия „Култура“ („Kultura“) и лондонския „Пулс“ („Puls“). Принципната си позиция срещу недемократичните явления в обществения живот Орлош защитава и след 1989 г. Така например през 2016 г. не приема златния медал за заслуги към културата „Gloria Artis“ от министър Пьотър Глински, като заявява: „Не искам награда от представители на властта, които нарушават принципите на демокрацията в Полша“.

Предложените разкази са от сборника *Завръщане* (*Powrót*, Kraków: Wydawnictwo Literackie literatura piękna, 2021), в който са включени непубликувани досега произведения на автора.

КЛЮЧЪТ

Матеуш спря на хълма, откъдето се виждаше цялата околност: червените покриви на къщите в селцето, боровата гора, простираща се чак до плажа, и части от морето, подобни на светли щитове, проблясващи между зелените възвишения. Там беше домът му, но не се виждаше дори парченце от покрива, защото хълмовете закриваха гледката. Къщата легеше ниско, в долчинката между дюните и плажа.

След няколко минути ще стигна там – помисли си Матеуш, – ще превъртя ключа в ключалката и ще вдигна зелените капаци на прозорците.

Струваше му се, че чува издрънчаването на ключа и простенването на вратата, че гледа през прозореца дюните, зад които се е изтегнало морето. Може би през близката пътека към плажа ще види лъчите на слънцето върху водата, които ще го накарат да замижи. Този миг е чакал пет годни в лагера. Когато гладуваше, когато мръзнеше, когато го биеха, винаги си представяше как отваря вратата на дома си.

Огледа се. За момент спря поглед на пътя, който беше извървял дотук – от гарата през гората и по полето. Стори му се, че вижда в края бодливата тел, лагера и измъчените хора зад оградата. Намести торбата си на рамото и заслиза по хълма. Усети по лицето си вятъра от морето и се усмихна.

В долчинката, между хълма, от който беше слязъл, и възвишението, на което се намираше домът му, спря да провери дали носи ключа – както винаги.

Ключът винаги беше у него, през цялото време в лагера, и нито един от пазачите не беше успял да го открие. Той беше малък, метален, с позлатено кръгче, през което Матеуш промушваше връв, за да може да го носи на шията си. Когато го биеха или хвърляха в мазето, пазеше ключа в стиснатия си юмрук. В най-тежките мигове, когато губеше надежда, разглеждаше съкровището си. Тогава надеждата се връщаше и той се успокояваше.

Сутринта, когато слезе на гарата, преди да поеме по пътя, дълъг няколко километра, свали ключа от шията си и го пхна в джоба. После, вървейки, от време на време проверяваше дали е там. Винаги под пръстите си усещаше металната му форма. Сега ключа го нямаше в джоба му. Само няколко песъчинки се изсипаха от издърпаниа навън хастар. Матеуш свали торбата от рамото си, хвърли я на тревата и обръщайки наопак джобовете си, започна да претърсва панталоните, а после старата си наметка. Никъде не намери ключа. Навсякъде имаше само пясък. Отново задуха вятър откъм морето и обърнатите джобове се залюляха като малки знаменца.

Наистина ли е възможно това – недоумяваше той, – точно сега ли трябваше да изгубя ключа, когато съм толкова близо до вкъщи? Защо не съм го губил през всичките онези години?

Огледа се наоколо, сякаш търсеше някого, който можеше да му отговори, но нямаше никого. Вятърът утихна и Матеуш чуваше само пролайването на кучетата от селото. Откъм гората долетя водно конче, за миг увисна във въздуха над него, докато той се озърташе насам-натам. Водното конче отлетя, а той се замисли кога за последен път провери за ключа. Преди оная височина, от която току-що се спуснах – припомняше си Матеуш. – Преди онова хълмче. Тогава ми беше в джоба, та нали го свалих от шията си и го пъхнах в панталона. Да, да, това го помня. Като онзи момент, когато влакът тръгваше и локомотивът свиреше пронизително.

Седна до метнатата в тревата торба, после легна по гръб и се загледа в небето. Беше синьо, безоблачно. Няма да отида там без ключа! – реши той. – Не мога без ключ да отида там! Мога да смъкна капачите, да строша прозореца и през него да вляза вкъщи. Но няма да е същото. Не така съм си го представял.

Стана и се върна на хълма, по който допреди малко беше слизал, а после продължи чак до мястото, където за последен път беше проверил за ключа. Докато вървеше, гледаше в краката си, надявайки се, че ще зърне блясъка на позлатеното кръгче в тревата. Но ключа го нямаше никъде. От време на време спираше, оглеждаше се, клякаше и разгръщаше с ръце тревата. На височината, от която се виждаше цялата околност, се задържа дълго. Гледаше червените покриви на селото, полето след него, последното възвишение. Накрая отпусна безпомощно ръце и тръгна обратно към мястото, където беше оставил торбата. Отново легна по гръб.

Смрачи се, а Матеуш продължаваше да лежи до торбата, като ту заспиваше, ту се будеше и тогава си спомняше за изгубения ключ. Небето потъмня, водните кончета вече не долитаха от гората, птиците утихнаха, само в селото кучетата лаеха по-силно. Матеуш стана, вдигна торбата и тръгна към къщите с червените покриви.

На другия ден отрано тръгна да търси ключа по пътя, по който беше дошъл от гарата. Също като предишния ден – от двете страни на последния хълм, на който беше спрял, за да огледа околността. Денят предвещаваше жегата. Без облаци, без вятър. Матеуш свали горната си дреха, нави ръкавите на ризата си и клекна. Търсеше ключа на колене, опипвайки с ръце тревата. Бавно се придвижваше нагоре. На върха на хълма се изправи, огледа се, после отново коленичи. Дълго търси на мястото, където – беше сигурен в това – за последен път беше напипал ключа в джоба си.

Минаваха часове. По обед слънцето припичаше по-силно. Матеуш спираше, със сгъната кърпичка избърсваше потта от лицето си и продължаваше. Преди пет или шест часа си почина за малко върху разстланата край пътя дреха. Изяде парче хляб и изпи няколко глътки вода от бутилката, която носеше в торбата си. После пак започна да търси. През деня три пъти – дотам и обратно – измина на колене пътя от мястото, където вчера бе установил, че ключа го няма, до мястото, където със сигурност беше още в джоба му.

Отново се смрачи. Небето потъмня. Над главата на Матеуш засветиха звездите, кучетата в селото се разляяха не на шега. Захлади се. А той като вчера си помисли, че без ключа няма да продължи, няма да сваля капациите и няма да чупи прозорците. Изключено е, защото ключът все пак трябва да е някъде тук. Не може да не го намери в крайна сметка. Стана с твърдото решение, че утре ще се върне и пак ще търси, докато го открие.

Но нито следващият, нито по-следващият ден, нито последвалите десет дни доведоха до резултат – Матеуш не намираше ключа. От селото идваха деца. Стояха и гледаха как един стар човек търси нещо встрани от пътя.

– Какво търсите? – питаха го, а той отговаряше кратко:

– Ключа. – Понякога само допълваше: – За вратата на моята къща.

Някои от децата си тръгваха, но идваха други и пак го питаха:

– Какво търсите?

Отговаряше по същия начин:

– Ключа. – А когато го доближаваха прекалено, им казваше: – Не закривайте слънцето.

Дните минаваха, а той все търсеше. Дойде есента и листата на крайпътните дървета пожълтяха. Червените покриви на къщите в селото бяха засипани с листа, а морето вече не изглеждаше като светъл щит, а като тъмносиньо наметало с бели дипли, защото вълните имаха гребени, стигащи чак до хоризонта. Тук, близо до брега, вятърът свличаше от вълните ивици пяна. Понякога валеше, но Матеуш през всичките тези седмици и месеци не спираше да търси. Търсеше в долчинките между хълмовете, на двете била, от едната и от другата страна на пътя – напразно.

Децата отдавна бяха престанали да идват. Хората от селото бяха свикнали с мисълта, че старият чудак все търси ключа си. Някои очакваха един ден да го намерят мъртъв край пътя, проснат на пожълтялата трева. Искаше им се да избегнат грижите по погребението – та кой ли би се заел с него? Дните се изнизваха, а Матеуш всяка вечер се връщаше в селото, за да преспи до сутринта на тавана или в предверието на една от къщите. Само кучетата, когато го виждаха, лаеха по-дълго и по-ожесточено. А той, преди да заспи, си повтаряше думите като молитва:

– Ще го намеря. Трябва да го намеря. Утре със сигурност ще го намеря, щом слънцето изгрее и позлатеното кръгче блесне в тревата.

Но на следващия и по-следващия ден валеше дъжд. По браздите и коловозите на пътя се стичаха струйки вода, а ключа го нямаше никъде. Старите панталони на Матеуш и старата му дреха бързо подгизваха. Ръцете му бяха изцапани от мократа пръст. Все по-често той не можеше да овладее пробудилото се в душата му съмнение.

Накрая дойде ден, когато си помисли: Няма да намеря ключа. Никога няма да го намеря и няма да видя своя дом. Защото е изключено да вляза там без ключ.

Седна на един камък край пътя, заби лакти в коленете и подпря с ръце главата си. Гледаше пустия път и полята, зад които беше селото. Тогава дойдоха две момчета с коза. Трябваше да пасат козата в браздите край пътя, както им бяха заръчали родителите. Пожълтялата трева обаче едва ли ще да е била вкусна, защото животното стоеше неподвижно с отпуснатата над браздата глава. Двете момчета се приближиха до Матеуш и го запитаха:

– Защо не търсите ключа?

– Загубих надежда – отвърна той. И веднага повтори: – Загубих надежда.

– И затова не търсите ключа? – учуди се по-голямото момче.

– Да. Без надежда не си струва да се търси. Никога ли не сте губили надежда?

– Ние дори не знаем какво е това надежда – каза по-голямото момче.

Замълчаха. Козата стоеше неподвижно над браздата. Чуваха далечния шум на морето зад дюните. По-малкото момче клекна и започна да рови с пръчка около камъка, на който седеше Матеуш.

– Нещо блести тук – каза то. – Нещо тук блести, чухте ли ме?

Матеуш се наведе и напипа ключа, изровен изпод камъка. Взе го и го сложи в дланта си. Да, това беше неговият ключ. Мръсен, полепнал с пясък и ръждясал. Дори позлатеното кръгче беше покрито с ръждиви петънца.

– Това Вашият ключ ли е? – попита по-малкото момче.

– Да – каза Матеуш. – Това е моят ключ. Благодаря. – Стана и силно стисна ключа в шепата си.

Няколко минути след това за първи път се изкачи на последния хълм преди дюните, откъдето се виждаше долчинката – там трябваше да бъде неговата къща. Но нея я нямаше. Нямахте нищо, което можеше да напомня, че някога я е имало. Между дюните и гората растяха хвойни, стелеха се сухи треви. Лежаха шишарки от недорасли борчета. Нямахте нищо

освен един полуизгнил боров пън. Матеуш тръгна бавно към този пън. Седна до него на пясъка. Сега чуваше ясно шума на морето зад дюните.

Там го намериха хората от селото след няколко дни.

1957 г.

ЯЦЕК

Много години след въстанието, когато още живеехме на ул. „Виеш-бна“, срещам една стара жена. Беше на около седемдесет години. Леко накуцваше, ходеше с бастун или чадър в ръка – снажна, винаги облечена в черно, с бели коси, шал, с леко килната барета. Пазарската чанта, която носеше, държеше в голямата си като на мъж ръка.

Подминавах я на нашата или на съседните улици, забързан както обикновено. Понякога дори тичах за автобуса, за да стигна навреме за занятията в университета. Бях студент втора, а после трета година право. Щом ме видеше, тази жена спираше и аз забелязах, че ме гледа доста втрещено. Подпряна на бастуна, тя ме изпращаше с поглед, докато не я отминех.

Не я познавах. Със сигурност не беше сред познатите на родителите ми, нито на когото и да било от роднините ни. Съвсем чужда. Откъде този интерес към моята личност? Минавах край нея, без да обеля нито дума, преструвайки се, че не я забелязвам, макар че поведението ѝ след известно време започна да ме дразни. Веднъж, спомням си, се обърнах – тя продължаваше да стои и да ме гледа.

Нито веднъж не спях. Никога не попитах: „Защо ме гледате? Какъв е проблемът?“. Да не говорим, че нито веднъж не ѝ кимнах, не ѝ се усмихнах. А можех да го направя. Нямаше да ми струва много. Винаги минавах покрай нея мълчешком, преструвайки се на безразличен. Едва след няколко месеца, дори година – през пролетта или есента, днес вече не помня, когато я подминавах, чух: „Яцек?“. Попита тихо, но отчетливо.

Не отговорих. Може би само отрекох с глава. Не се спях, не се огледах. Даже не знам дали в онзи ден мислех по тоя въпрос. Днес, след години, разбирам, че съм ѝ напомнял Яцек – нейния син или внук. Приличал съм ѝ на него – може би изключително много. Дали е загинал във въстанието? Дали не се е върнал след войната от лагер, от заточение, от Западния или от Източния фронт? Тя го е чакала, зальгвайки самата себе си, че той ще се върне, че вероятно живее някъде наблизо. Дори аз можех да бъда Яцек.

После още няколко пъти я срещах на улицата. Беше престанала да се взира. Не спираше, не се заглеждаше нито за миг. Разминавахме се мълчешком.

1960 г.

ОТ ДРУГАТА СТРАНА НА ПРОЗОРЕЦА

Понякога на перваза на кухненския прозорец кацат гугутки. Майка ми ги нарича гургулици. Не мога да се отърся от мисълта, че и двете птици, малко по-малки от гълъбите, са разумни същества. Пристъпвайки по ламаринения перваз, гледат как майка ми рони хляба. Не отлитат, когато открехвам прозореца. Започват да кълват трохите някак стеснително, след като са размислили. Изискани са, движат се грациозно, с финес.

Обикновено малко след тях долитат гълъбите – шумно ято, от което няма спасение. Гургулиците отстъпват – изтеглят се в края на перваза, после кацат на сандъчето с цветя. Чакат.

Опитвам се да сплаша гълъбите – размахвам кухненската кърпа (гургулиците не отлитат). От време на време хвърлям на тревата корички хляб. Искam всъщност да отклоня вниманието на неканените гости. Не помага много. Накрая гугутките се предават – кацат на клона на един клен, близо до прозореца. На перваза остават гълъбите. Докато се бутат един друг и гукат силно, изкълват всичко, което е останало. До последната троха. Много рядко успяваме да нахраним гургулиците, преди да долетят гълъбите. Тогава наблюдавам малките, добре оформени глави на птиците, сивкавожълтите им пера. В очите им като черни мъниста се чете ум и чувствителност. Понякога ми се струва, че храня същества, които по някаква случайност са се озовали от другата страна на прозореца.

Какво виждат те? Ръцете на майка ми, когато рони хляба? Моя стар пуловер? Отражението на небето в стъклата? Защо са зад прозореца? Защо са от другата страна? А ние защо сме от тази?

1995 г.

ДИСКОТЕКА

Вече е късно, но още седим в кухнята. Навън лае куче. След десет и половина зад открехнатия прозорец се чуват викове и плач. Излизаме пред къщи. Августовска нощ е – има звезди. Виковете идват откъм гората – думите не се разбират. Дакелът лае недоволно край оградата. Връщам се за фенерчето – излизаме на пътя. Удържам кучето да не побегне след нас.

Вървим край тъмната стена от дървета. Веднага след завоя – след ореховата гора на кръстопътя – трепка пламък. Виждат се две сенки. Приближаваме се. По средата на неравния път лежи малък мотор – моторетка. Гори. Огънят лиже ламарината на калниците и рамката. Две момчета – по-малко и по-голямо (по-голямото е без риза) – се опитват да изгасят пламъка. Чуваме как псува: „Куува, куува, куува!“. Застанали сме наблизко в момента, в който пламъкът гасне, задушен с ризата, смачкана на кълбо от по-голямото момче.

По-малкото плаче – изглежда на осем или седем години. По-голямото – слабо, по-високо – на четиринайсет.

– Спри най-сетне, куува! – вика му. – Готово! – в този момент ни забелязва и млъква.

– Какво правите тук? – пита жена ми. – По това време? Откъде сте?

По-малкото подсмърча, преглъща сълзите си. По-голямото надява горнището на анцуга си. Облича го на голо. Обгорялата риза захвърля в храсталака. Не отговаря, само плюе в краката си.

– Момчета – казва жена ми, – нощно време е! Давате ли си сметка?! Може би ти ще ми кажеш? – обръща се тя към по-малкото.

– От Згон – отговаря то.

Осветявам с фенерчето окаляните му маратонки, ризата, късите панталонки, слабичките му прасци. Раменете на малкия се тресат от плач.

– По това време? Толкова далече от къщи? Родителите ви знаят ли?

– И какво от това? Не може ли да се иде на дискотека? – намесва се по-големият. Успял е да подпре моторетката.

– На колко си години?

Мълчание. В тоя миг, зад ливадите и езерото – откъм Зелената горичка, се чува дискотеката: „Дум, дум, дум!“. Думкането се носи по водата, над ливадите, отскача като ехо от горската стена. Заглушава потракващите звуци на нощната лястовица и лая на кучето.

– Може би ти ще ми кажеш? – обръща се жена ми към по-малкия. – На колко си години?

По-големият пак отговаря вместо по-малкия:

– Той е на дванайсет, а аз на шестнайсет. Стигат ли?

– И позволяват ли ви така да се разхождате нощем през гората? Не сте ли прекалено малки за дискотека?

– По-малки и от него ходят! – казва по-големият и се обръща към по-малкия. – Е, хайде! Тръгваме. – Започва да бута моторетката към завоя. – Идвай! – подканва настойчиво по-малкия, без да се оглежда. – Къде зяпаш?

Изгасявам фенерчето. Вървим след тях мълчаливо. Кучето лае все по-настървено. Пред нас се влачи калникът на моторетката. А зад езерото се

чува все по-отчетливо: „Дум, дум, дум!“ . „Куува, куува, куува!“ започва да псува по-големият, когато заставаме пред портичката. Малкият казва нещо, но думите му не се чуват. Двата тъмни силуета се стапят в мрака.

На сутринта тръгваме към езерото по пътя за Згон. Зад ореховата гора, на камъните по средата на пътя – черно петно. А под трънката – смачкано кълбо – обгорялата риза. Обръщам се, за да погледна къщата. С крайчеца на окото си виждам как на ливадата на съседите се приземява щъркел. За кратко бяга с разперени криле. Кучето тършува из крайпътните буренаци. Мирис на гора, свежест, слънце.

2002 г.

Превод от полски: **Димитрина Хамзе**